

ОСТАПЧУК Л. Г.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права
та кримінології
(Академія Державної
пенітенціарної служби)

УДК 343.851.3

ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЮ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ШТРАФУ

У статті проаналізовано основні проблемні питання, пов'язані з притягненням до відповідальності засуджених за ухилення від відбування покарання у виді штрафу. Визначено перелік заходів, спрямованих на запобігання ухилення від досліджуваного виду покарання.

Ключові слова: штраф, несплата, неможливість сплати, вид ухилення від відбування покарання, форми ухилення від відбування покарання, ухилення від відбування покарання у виді штрафу.

В статье проанализированы основные проблемные вопросы, связанные с привлечением к ответственности осужденных за уклонение от отбывания наказания в виде штрафа. Определен перечень мероприятий, направленных на предотвращение уклонения от исследуемого вида наказания.

Ключевые слова: штраф, неуплата, невозможность уплаты, вид уклонения от отбывания наказания, формы уклонения от отбывания наказания, уклонение от отбывания наказания в виде штрафа.

The article analyzes the main problematic issues related to bringing to justice those convicted for evading punishment in the form of a fine. A list of measures aimed at preventing evasion of the type of punishment being investigated is determined.

Key words: penalty, non-payment, inability to pay, type of evasion from serving a sentence, form of evasion from serving a sentence, evasion from serving a sentence in the form of a fine.

Вступ. Основною метою прогресивної системи виконання покарань є стимулювання виправлення засудженого у процесі відбування кримінального покарання. Законодавцем передбачено можливість впливати на засуджених, які ухиляються від відбування покарання. Такий підхід дозволяє поновити соціальну справедливість та досягти мети покарання – виправлення і ресоціалізацію засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Ефективність виконання покарання залежить від багатьох факторів. Але в будь-якому разі необхідно як мінімум реальне виконання призначеного виду покарання. З цією метою держава створює різні правові механізми забезпечення реалізації кари – від інституту заміни призначеного покарання більш суворим видом до криміналізації ухилення від його відбування. Однак більшість положень вітчизняного законодавства далекі від ідеалу, зокрема порядок заміни покарання у виді штрафу іншим видом у разі ухилення від його відбування.

Такі недоліки у законодавстві не можна назвати випадковістю, оскільки внесення відповідних змін, пов'язаних із прийняттям Закону України «Про пробацію», потребувало опрацювання діючих нормативно-правових актів та приведення їх відповідність.

Науковцями та практичними спеціалістами не був здійснений детальний аналіз складів злочинів, що передбачають відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді штрафу, що і зумовило виникнення ряду правових колізій. Зокрема, це стосується співвідношення норм кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України. Відсутність тлумачення таких понять, як «ухилення від відбування покарання у виді штрафу», «несплата штрафу», «неможливість сплати штрафу», «види ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі», «форми ухилення від відбування покарання у виді штрафу» та «засоби запобігання ухиленню від відбування покарання у виді штрафу» спонукало нас до обрання саме такої теми дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення основних проблемних питань запобігання ухиленню від відбування покарання у виді штрафу шляхом проведення детального аналізу всіх можливих форм ухилення від досліджуваного виду кримінального покарання.

Результати дослідження. Теоретичними та практичним проблемами призначення та виконання покарання у виді штрафу за чинним КК України присвячені численні публікації вітчизняних науковців, зокрема Ю.А. Пономаренка, В.О. Попраса, О.С. Пироженко, В.П. Козиревої, які розглядали це питання на монографічному рівні. Проблематика штрафу розглядалася науковцями й у розрізі аналізу покарань за ті чи інші категорії злочинів (Т.А. Денисова, О.П. Горох, Н.О. Гуророва, А.А. Музика, Ю.В. Філей, О.А. Шаповалова та ін.), а також у порівняльно-правовому аспекті (М.І. Хавронюк). Водночас цей вид кримінального покарання залишається предметом перманентних наукових досліджень. Утім, проблеми запобігання ухиленню від відбування покарання у виді штрафу залишаються поза увагою як науковців, так і практичних працівників.

07 серпня 2015 р. набув чинності Закон України «Про пробацію» від 05 лютого 2015 р. № 160-VIII, який визначив одним із завдань органу пробації виконання певних видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, яким, зокрема, є штраф. 08 жовтня 2016 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених», яким були внесені відповідні зміни до Кримінального, Кримінального процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів України, а саме: закріплено на законодавчому рівні поняття органу пробації. Таким чином, з 08 жовтня 2016 р. обов'язок виконання покарання у виді штрафу покладено на відповідні відділи з питань пробації Міністерства юстиції України, оскільки органи кримінально-виконавчої інспекції припинили своє існування [5].

Порядок виконання (відбування) кримінального покарання у виді штрафу врегульований КВК України, відповідно до якого засуджений зобов'язаний сплатити штраф у місячний строк після набрання вироком суду законної сили і повідомити про це відділ із питань пробації за місцем проживання шляхом пред'явлення документа про сплату штрафу (квитанцію). У свою чергу, ст. 389 КК України передбачено відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді штрафу. Зміст поняття «ухилення від відбування покарання у виді штрафу» законодавцем чітко не визначається. Відповідно, щоб його сформулювати, потрібно визначитися з формами ухилення від досліджуваного нами виду кримінального покарання.

Так, аналізуючи норми КК України, ми звернули увагу на види та форми такої протиправної поведінки з боку засуджених, як ухилення від відбування покарання.

Згідно із тлумачним словником української мови, «вид» – це окрема галузь роботи, заняття, різновид у низці предметів, явищ, підрозділ, що об'єднує ці предмети, явища за спільними ознаками і входить до складу загального вищого розділу – роду [2, с. 132]. У свою чергу, КК України передбачає 12 видів кримінальних покарань (ст. 51 КК України). Що стосується видів ухилень від відбування покарань, то це: 1) ухилення від відбування покарання у виді штрафу (ч. 1 ст. 389 КК України); 2) ухилення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ч. 1 ст. 389 КК України); 3) ухилення від відбування покарання у виді громадських робіт (ч. 2 ст. 389 КК України); 4) ухилення від відбування покарання у виді виправних робіт (ч. 2 ст. 389 КК України); 5) ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі

(ч. 1, 2 ст. 390 КК України) 6) ухилення від відбування покарання у виді позбавлення волі (ч. 3 ст. 390 КК України); 7) ухилення від військової служби шляхом самоскалічення або іншим способом (ст. 409 КК України) [1, с. 40].

Таким чином, можна зробити висновок, що вид ухилення від відбування покарання зумовлено видом покарання. Ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, утворює, відповідно до КК України, самостійний склад злочину, тому покарання за таку злочинну поведінку призначається відповідно до виду покарання (за ухилення від відбування покарання у виді штрафу, громадських, виправних робіт, позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю тощо). Що стосується питання ухилення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, відповідальність визначається залежно від форми ухилення (злісна непокоря вимогам адміністрації виправної установи (ст. 391 КК України); дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392 КК України); втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України)).

Водночас ч. 3 ст. 390 КК України передбачає відповідальність за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк у формі неповернення до місця відбування покарання особи, засудженої до позбавлення волі, якій було дозволено короткочасний виїзд, після закінчення строку виїзду.

Відповідно, форма – спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії [2, с. 1543].

Форми (способи) ухилення від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, можуть бути різними, й ухилятися від виконання обов'язку щодо його відбування особа може як шляхом вчинення активних дій (наприклад, зміни місця проживання без повідомлення органу пробації; неявки на реєстрацію без поважних причин), так і шляхом бездіяльності (наприклад, нез'явлення до місця відбування покарання). Слід враховувати, що всі правообмеження, передбачені конкретним видом покарання, визначені вироком суду, діють стосовно конкретної особи, і, відповідно, заборона на вчинення певних дій (з'являтися у визначені органом пробації дні на реєстрацію, не змінювати місце проживання, роботу без дозволу пробації) стосується не кола осіб, а конкретної особи.

Отже, ухилення від відбування покарання у виді штрафу є одним із видів ухилення від покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Ухилення від досліджуваного нами виду кримінального покарання відбувається у формі добровільної відмови від сплати штрафу (несплати), що проявляється у небажанні засудженого сплатити штраф за наявності реальної можливості це зробити.

Відповідно, відмова від сплати штрафу розглядається науковцями як несплата засудженим вказаної у вирокі суду суми грошей за реальної можливості її сплатити (наявності доходів від заняття підприємницькою чи незалежною професійною діяльністю, доходів у вигляді заробітної плати, пенсії, стипендії, а також доходів від продажу товарів, виготовлених на власному виробництві, доходів від надання послуг, авторських гонорарів, доходів від продажу рухомого та нерухомого майна, здавання його в оренду тощо) [3, с. 52].

Але для покарання у виді штрафу також характерними є інші форми невідбування призначеного вироком суду покарання, що не вважаються ухиленням від відбування покарання, зокрема: неможливість сплати штраф (складне матеріальне становище засудженого, що настало внаслідок нещасного випадку, стихійного лиха тощо); невідбування покарання у зв'язку зі звільненням особи від його відбування.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 53 КК України, розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного. Також постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення кримінальних покарань» № 7 від 24 жовтня 2003 р. визначено, що, призначаючи покарання у виді штрафу і визначаючи розмір та строки відповідного покарання, суди мають враховувати майновий стан підсудного, наявність на його утриманні неповнолітніх дітей, батьків похилого віку тощо. Також у постанові зазначається, що, відповідно до ч. 4 ст. 53 КК України, суд, призначаючи покарання у виді штрафу, може з урахуванням майнового стану особи прийняти рішення

про розстрочку виплати штрафу певними частинами, встановивши періодичність і розмір таких виплат.

Поняття майнового стану не визначене законодавцем та є оціночним. Для оцінки майнового стану особи судом враховується: розмір заробітної плати, пенсії або стипендії винного; грошові доходи від його підприємницької або іншої законної діяльності; доходи у виді відсотків за банківськими вкладами; доходи від цінних паперів; доходи від земельної ділянки, нерухомого та іншого майна. Також береться до уваги наявність на утриманні у винного непрацевдатних осіб.

Також ч. 5 ст. 53 КК України передбачена можливість заміни покарання у виді штрафу іншим видом покарання за умови наявності об'єктивних на те причин. Мається на увазі, що, якщо у ході виконання вироку у засудженого виникли труднощі, пов'язані з його неспроможністю сплатити штраф у зв'язку з відсутністю необхідних коштів, постійного місця роботи та іншого джерела прибутку (відсутність (затримка) заробітної плати, грошових заощаджень, інших доходів), суд за поданням органу пробації може прийняти рішення про заміну покарання, виконання якого є непосильним для засудженого, покаранням у виді громадських, виправних робіт, позбавленням волі на певний строк залежно від розміру раніше призначеного штрафу.

Відповідно, такий вид кримінального покарання, як штраф, є досить ефективним засобом впливу на осіб, винних у вчиненні злочинів. Але забезпечення належної його ефективності можливе лише за умови розумного застосування обмежень майнових прав осіб, коли, з одного боку, ці обмеження є відчутними для засудженого та здатні вплинути на його поведінку і на поведінку інших осіб, з другого – не ставлять винну особу в ситуацію, коли з об'єктивних причин вона не може виконати призначений вид покарання.

Неможливо не погодитися з тим, що, призначивши винному досліджуваній вид кримінального покарання, держава проявляє гуманне ставлення як до самого засудженого, передбачивши можливість уникнення ухилення від відбування покарання, так і до всіх членів суспільства, захистивши їх від особи, яка вчинила протиправні дії (злочин), зобов'язавши винного сплатити визначену судом суму грошей у дохід держави.

Проведений нами аналіз форм ухилення від відбування покарання у виді штрафу зобов'язує нас визначити, що саме необхідно розуміти під цим поняттям. На нашу думку, під ухиленням від відбування покарання у виді штрафу необхідно розуміти бездіяльність засудженої особи, що виражається у небажанні сплатити призначену вироком суду суму грошей у місячний термін за наявності реальної можливості це зробити, а також несплата визначеної судом суми платежу, призначеного у порядку розстрочки.

Однак окремі положення діючих нормативно-правових актів здалися нам не зовсім логічними, а саме такими, що суперечать один одному. Це стосується передусім питання відповідальності засудженого за відсутності можливості сплатити штраф або черговий платіж (у разі призначення штрафу з розстрочкою виплати) та ухилення від його відбування.

Відповідно до ч. 3, 4 ст. 26 КВК України, у разі несплати штрафу або його частини до засудженого може бути застосована судом заміна покарання іншим видом – покаранням у виді громадських, виправних робіт або позбавлення волі залежно від суми призначеного штрафу та ступеню суспільної небезпеки вчиненого діяння. Нормами КК України передбачено, що у разі ухилення засудженого від сплати штрафу суд може призначити покарання у виді виправних робіт на строк до двох років або обмеження волі на той самий строк (ч. 1 ст. 389). Тобто мають місце дві форми невідбування покарання, зокрема: ухилення від відбування покарання у виді штрафу та неможливість його виконання, що є нетотожними поняттями та тягнуть за собою різні правові наслідки.

Але чому за відсутності можливості сплатити штраф суд замінює призначений вид покарання значно суворішим видом, ніж у разі ухилення від його відбування?

Неузгодженість норм двох діючих нормативно-правових актів у частині відповідальності за ухилення та неможливість сплати штрафу дає можливість засудженому уникнути більш суворого виду кримінального покарання.

Також заслуговує на увагу норма, передбачена у ч. 3 ст. 80 КК України, у якій зазначається, що перебіг строків давності зупиняється, якщо засуджений ухиляється від відбування покарання. У цьому разі перебіг давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. Редакція вищевказаної статті певним чином співвідноситься зі ст. 389 та 390 КК України, оскільки ухилення від відбування покарання, про яке йдеться у ч. 3 ст. 80, у своєму конкретному прояві відповідає складу одного зі злочинів, передбачених зазначеними статтями Особливої частини КК. Отже, роблячи висновки про ухилення особи від відбування покарання у разі застосування ч. 3 ст. 80 КК України, суд фактично визнає її винною у вчиненні нового злочину. Таке правозастосування суперечить ч. 1 ст. 62 Конституції України, згідно з якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, поки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Таким чином, вирішувати питання про зупинення строків давності виконання обвинувального вироку суду можливо лише після набрання законної сили обвинувальним вироком суду, яким особа буде визнана винною в ухиленні від відбування покарання. Тобто внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань не може слугувати доказом ухилення від відбування покарання.

Висновки. Враховуючи вищевказане, необхідно виокремити низку заходів, спрямованих на запобігання ухиленню від відбування покарання у виді штрафу, зокрема: удосконалити норми чинного законодавства (ст. 26 КВК України та ст. 389 КК України); створити інформаційну базу профілактики ухилення від відбування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі; інформувати суспільство про кримінальний склад засуджених на веб-сайті ДПТС або Міністерства юстиції України у відкритому доступі; своєчасно подавати запити до фінансових установ про здійснення платежу засудженою особою; збільшити строк виконання покарання у виді штрафу до трьох років; із засудженим до покарання у виді штрафу проводити індивідуально-профілактичні бесіди та роз'яснювати, що у разі зміни матеріального становища засудженого та наявності реальної неможливості сплатити штраф він повинен негайно проінформувати про це орган пробації, подавши необхідні підтверджуючі документи; своєчасно реагувати на факти ухилення від відбування покарання у виді штрафу працівниками органу пробації та подавати до суду клопотання про притягнення засудженого до відповідальності за ухилення від відбування покарання; закріпити на законодавчому рівні можливість стягнення у примусовому порядку суми штрафу із заробітної плати засудженого. Адже покарання у виді штрафу може сприяти досягненню мети покарання лише тоді, коли воно буде для засудженого важким, але реальним для виконання.

Список використаних джерел:

1. Бандоля Л.Г. Кримінологічні засади запобігання ухиленню від відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (за матеріалами кримінально-виконавчої інспекції): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2014. 262 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2007. 1728 с.
3. Горюх О.П. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (окремі проблеми судової практики). Наука і правоохорона. 2014. № 1. С. 49–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2014_1_10.
4. Денисова Т.А. Основні тенденції діяльності держави у сфері застосування кримінальних покарань. Вісник Львів. ун-ту. Серія юрид. 2010. Вип. 50. С. 260–267.
5. Лист до Слов'янського міського суду Донецької області від 17 травня 2017 р. № 15487.
6. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент. / за заг. ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Каннон, А.С.К., 2003. 1104 с.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків: Одиссей, 2008. 560 с.

